

Uppdrag till Naturvårdsverket i fråga om förvaltning av varg och järv

Redovisning av regeringsuppdrag

NATURVÅRDSVERKET

Förord

Naturvårdsverket presenterar här, på regeringens uppdrag, ett förslag på hur en förvaltning av varg- och järvstammarna genom begränsad jakt förutom skyddsjakt skulle kunna genomföras. Vidare redovisas om en sådan jakt är lämplig med hänsyn till stammarnas storlek, sammansättning, geografiska utbredning och förutsättningarna att nå gynnsam bevarandestatus.

Naturvårdsverket framför ett varmt tack till alla som medverkat i framtagandeprocessen. Naturvårdsverket vill särskilt tacka ledamöterna i det nationella rådet för rovdjursfrågor och den särskilda referensgruppen för regeringsuppdraget för deras engagemang i samrådsprocessen kring uppdraget. Naturvårdsverket menar att samrådet har haft stor betydelse för kvaliteten på redovisningen av regeringsuppdraget. Verket kan konstatera att samrådsprocessen visar på de olika uppfattningar som finns kring rovdjurspolitiken och dess genomförande, så även kring slutsatserna i denna redovisning. Förslagen och slutsatserna i redovisningen är således endast Naturvårdsverkets egna.

Innehåll

FÖRORD	3
INNEHÅLL	4
SAMMANFATTNING	5
UPPDRAGET	6
Uppdragsbeskrivning	6
Naturvårdsverkets arbete med uppdraget	6
HUR PÅVERKAR EVENTUELL FÖRVALTNINGSJAKT ARTERNAS BEVARANDESTATUS?	8
Övergripande	8
Förvaltningsjakt efter varg ur genetiskt perspektiv	8
FÖRVALTNINGSJAKT KONTRA SKYDDSJAKT	11
GÄLLANDE REGELVERK	13
Naturvårdsverkets överväganden	13
Relevant benämning på stora årliga jaktbeslut	13
Art- och habitatdirektivet	14
6 § jaktförordningen	19
Propositionen Sammanhållen rovdjurspolitik	20
UTFORMNING AV EVENTUELL FÖRVALTNINGSJAKT EFTER VARG OCH JÄRV	22
Övergripande	22
Jakttider	22
Jaktområde	23
Åteljakt	23
Fällfångst	24
Stängt kontrollerade förhållanden	24
KONSEKVENSANALYS	25
Kostnader	25
Behov av ytterligare utredningsarbete	26
REFERENSER	27

Sammanfattning

Naturvårdsverket anser att art- och habitatdirektivet och dagens svenska lagstiftning medger begränsad och strängt kontrollerad förvaltningsjakt efter varg och järv. Om stammen inte har gynnsam bevarandestatus kan sådan jakt endast tillåtas om stammen ökar. Om den aktuella arten bedöms ha gynnsam bevarandestatus, men minskar i antal förutsätter jakt att en analys av jaktens konsekvenser skulle visa att den inte äventyrar artens bevarandestatus.

Naturvårdsverket anser att skyddsjakt bör prioriteras. Eftersom utrymmet för jakt är begränsat anser verket att tilldelningen vid förvaltningsjakt ska anpassas efter skyddsjaktens omfattning.

Naturvårdsverket redovisar i en separat rapport regeringsuppdraget att föreslå åtgärder som kan stärka vargstammens genetiska status (dnr 429-8585-08). Då den skandinaviska vargpopulationens inavelsgrad i hög utsträckning påverkar dess bevarandestatus kommer denna status försämrats om antalet vargar är konstant medan inavelsgraden ökar på grund av bristande invandring från den finsk-ryska populationen. Förvaltningsjakt som leder till en konstant eller stabiliserad vargstam torde därmed inte vara förenlig med art- och habitatdirektivet. En viktig åtgärd vid eventuell förvaltningsjakt efter varg är att freda invandrade vargar och deras avkomma.

Naturvårdsverket gör bedömningen att förvaltningsjakt efter järv på ett negativt sätt skulle påverka möjligheten att bevilja skyddsjakt i de områden där arten medför stora problem för renskötseln. Naturvårdsverket anser att skyddsjakt istället kan tillåtas i större omfattning i de områden där järven orsakar problem för rennäringen.

Naturvårdsverket redovisar hur en eventuell förvaltningsjakt efter varg och järv skulle kunna utformas avseende jakttider, jaktmetoder, administration och tillsyn. Naturvårdsverket identifierar ytterligare utredningsbehov i dessa avseenden. Under förutsättning att de förändringar i jaktlagstiftningen, som förslås i ”regeringsuppdraget om en modell för ett utökat regionalt ansvar för rovdjuren m.m.” (dnr 411-7029-08), genomförs anser verket att endast mindre ytterligare kompletteringar behövs i regelverket.

Uppdraget

Uppdragsbeskrivning

Regeringen har den 18 december 2008 uppdragit åt Naturvårdsverket att senast den 15 februari efter samråd med berörda myndigheter och organisationer utreda hur en förvaltning av järv- och vargstammarna genom begränsad jakt förutom skyddsjakt kan genomföras (dnr 411-8583-08). Enligt regeringens bedömning är det viktigt att varg- och järvstammarnas storlek ökar i sådan takt att människor på landsbygden hinner anpassa sig till de nya förutsättningarna som det innebär att leva med livskraftiga stammar av de aktuella arterna och regeringen menar att även förutsättningarna för rennäringen måste beaktas.

I uppdragsbeskrivningen uppges det att regeringen, mot bakgrund av att etappmålen för varg- och järvstammarna har uppnåtts, kommer att behöva göra en ny bedömning i fråga om arterna. Regeringen uppger att man inom kort kommer att påbörja arbetet med att utvärdera etappmålen och att ett tänkbart inslag i en ny utformning av förvaltningen av arternas stammar är en sådan selektiv och under strängt kontrollerade förhållanden bedriven jakt som avses i 6 § jaktförordningen (1987:905). Regeringen vill ha ett underlag som redovisar om sådan jakt är lämplig med hänsyn till stammarnas storlek, sammansättning, geografiska utbredning och förutsättningar för att nå gynnsam bevarandestatus.

Naturvårdsverket har fått i uppdrag att utreda hur en förvaltning av varg- och järvstammarna genom begränsad jakt förutom skyddsjakt kan genomföras. Naturvårdsverket ska vid uppdragets fullgörande beakta dels gällande regler på området, dels de bedömningar som görs i de av Europeiska kommissionen publicerade riktlinjerna för populationsbaserad förvaltning av stora rovdjur.

Uppdraget ska redovisas till Miljödepartementet senast den 15 februari 2009. Naturvårdsverket fick den 10 februari 2009 förlängd redovisningstid till den 18 februari.

Naturvårdsverkets arbete med uppdraget

Naturvårdsverket har genomfört regeringsuppdraget i projektform och strävat efter att inom angivna tidsramar lämna en redovisning av uppdraget som tagits fram efter samråd med relevanta aktörer. Handläggare Ola Larsson har varit projektledare.

Naturvårdsverket har strävat efter en process som i största möjliga mån tillvaratar de konstruktiva idéer och synpunkter som finns på de frågor som ingår i regeringsuppdraget. Det har fallit sig naturligt att utnyttja befintligt material och befintliga fora. Naturvårdsverket har inom ramen för regeringsuppdraget att redovisa en modell för ett ökat regionalt ansvar för rovdjuren m.m. etablerat en samrådsprocess med det nationella rådet för rovdjursfrågor och en särskild referensgrupp av myndighetsrepresentanter. Denna existerande samrådsprocess har kompletterats genom att även detta, nya, regeringsuppdrag har diskuterats vid de samrådsmöten som arrangerats i januari 2009.

Hur påverkar eventuell förvaltningsjakt arternas bevarandestatus?

Övergripande

Det ingår i det aktuella uppdraget att bedöma om sådan jakt som avses i 6 § jaktförordningen är lämplig med hänsyn till stammarnas storlek, sammansättning, geografiska utbredning och förutsättningar för att nå gynnsam bevarandestatus. Naturvårdsverket bedömer att det är svårt att ta ställning till frågan utan att diskutera själva jaktens omfattning och utformning. Verket menar att en förvaltningsjakt efter varg och järv som omfattar mer än ett mycket begränsat antal individer motverkar förutsättningarna att nå gynnsam bevarandestatus.

Naturvårdsverket gör bedömningen att begränsad förvaltningsjakt efter de aktuella arterna kan förväntas bidra till en minskad tillväxt av stammarnas storlek. Ur ett bevarandebiologiskt perspektiv är detta inte lämpligt om målsättningen är att så snabbt som möjligt uppnå målsättningar om gynnsam bevarandestatus. Naturvårdsverket menar dock att förvaltning av rovdjur inte enbart handlar om biologiska förutsättningar utan också om människors vilja att acceptera livskraftiga rovdjursstammar. Det är också tydligt att den gällande rovdjurspolitiken pekar mot att en långsam tillväxt bör eftersträvas¹. Man menar att en långsam tillväxt ökar förutsättningarna för att vargen ska accepteras. Naturvårdsverket anser att ökad tolerans av vargens närvaro i lokalsamhället är nödvändigt för att uppnå och bibehålla gynnsam bevarandestatus för vargstammen.

Förvaltningsjakt efter varg ur genetiskt perspektiv

Som en del i arbetet med regeringsuppdraget om att föreslå åtgärder för att förbättra vargstammens genetiska status (dnr 429-8585-08) begärde Naturvårdsverket underlag från bland annat forskare i populationsgenetik och populationsekologi. Nedan följer en kortfattad redovisning av jaktens påverkan på vargstammens överlevnad och genetiska status baserad på dessa forskares redovisningar.

I samband med regeringsuppdraget gjorde forskare vid Sveriges lantbruksuniversitet en simulering där olika scenarier prövades. Simuleringarna är gjorda med

---

¹ s. 40

antagande om en begränsande jakt som håller vargpopulationen på en bestämd nivå: 150, 230 (motsvarande dagens skandinaviska population) eller 400 individer. Om populationen ökar över den bestämda nivån simuleras jakt för att sänka populationen till den bestämda nivån. Utöver denna bestånds begränsande jakt simulerades jakt på 0 – 10 % av populationen. Dödligheten drabbade individerna helt slumpmässigt i populationen. Som jämförelse kan nämnas att 2008 års skyddsjakt efter varg motsvarade en beskattning på cirka 5 %.

Med nuvarande invandringstakt av östliga vargar som lyckas reproducera sig i den skandinaviska populationen, två individer på 27 år, ökar inavelsgraden i den skandinaviska vargpopulationen. Det finns ett samband mellan beskattningen av populationen och inavelsgraden. Ju högre beskattningen är desto mer ökar även inavelsgraden. Enligt en populationssimulering med en bestämd maximal populationsstorlek på 230 vargar krävdes det en invandring av en reproducerande varg per generation för att graden av beskattning på upp till 10 procent inte skulle påverka inavelsgraden.

Storleken på beskattningen påverkar livskraften hos vargstammen. Med ”dagens” invandringshastighet leder en beskattning över 5 procent till en hög² utdöenderisk på 100 år. I simuleringar med en maximal populationsstorlek på 230 vargar var det först när en varg invandrade och deltog i reproduktionen vartannat år som effekterna av de undersökta beskattningsnivåerna på inavelsgraden inte skilde sig.

Resultaten av modelleringarna pekar på att beskattningen av populationen bör hållas på en låg nivå om populationens storlek är under den nuvarande nivån och ingen eller mycket låg invandring förekommer.

En viktig aspekt av förvaltnings- eller skyddsjakt i skandinaviska vargpopulationen är att alla invandrade individer är så betydelsefulla för att minska inavelsnivån att det måste säkerställas att dessa djur inte fälls. Såväl skyddsjakt som eventuell förvaltningsjakt efter varg måste därför regleras noga så att inga invandrade vargar av östligt ursprung fälls och för många vargar fälls om populationen befinner sig under en eventuell bestämd maximal populationsstorlek.

En svaghet med de aktuella modelleringarna är att samtliga modeller varit med en maximal populationsstorlek. Vidare har beskattningsnivåerna till delar varit statiska, dvs. beskattningen har inte förändrats även om populationen utvecklats negativt. Naturvårdsverket anser att det inte är rimligt att anta att en population som visar en vikande utveckling skulle fortsätta att beskattas på en viss nivå. Naturvårdsverket menar att det är av stor vikt att det genomförs ytterligare simuleringsanalyser som i större utsträckning söker att efterlikna mer adaptiva förvaltningssätt

---

² Cirka 3 procent för en population på 230 individer.

och även simulerar miljöorsakad variation i den naturliga dödligheten och reproduktionen mellan olika år.

Förvaltningsjakt kontra skyddsjakt

Art- och habitatdirektivets undantagsbestämmelser medger enbart avsteg från artens fredning om detta inte äventyrar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus. Eftersom det finns ett begränsat utrymme för jakt och annan dödlighet utan att stammens upprätthållande av en gynnsam bevarandestatus äventyras innebär detta att en förvaltningsjakt efter varg skulle minska utrymmet för skyddsjakt. Inför varje beslut om förvaltningsjakt och skyddsjakt efter varg, med undantag för beslut som tas av enskild med stöd av 28 § jaktförordningen (1987:905) eller förordningen (2007:127) med särskilda bestämmelser om skyddsåtgärder vid rovdjursangrepp, måste en bedömning göras om jakten riskerar att äventyra artens gynnsamma bevarandestatus. Detta innebär att ett beslut om jakt efter varg måste ta hänsyn till hur många vargar som dödas tidigare under året. En grundläggande princip för eventuell förvaltningsjakt bör vara att den beslutas med hänsyn till genomförd och rimlig framtida skyddsjakt. Samma grundläggande princip gäller även förvaltningen av järven. Järven är inte listad i art- och habitatdirektivet med omfattas av 6 § jaktförordningen.

Naturvårdsverket vill påpeka att det finns en stor skillnad mellan skyddsjakt respektive förvaltningsjakt när det gäller vilka individer som fälls. Skyddsjakt kan i högre utsträckning riktas till områden med skador och därmed vara skadeförebyggande, medan förvaltningsjakt som innebär att djur fälls mer slumpmässigt över större områden. Förvaltningsjakt efter varg i ett antal mellansvenska län skulle kunna minska möjligheten till skyddsjakt i mellansvenska vargrevir där skador i form av exempelvis angrepp på hundar och andra tamdjur skett. Det har dock framförts att det som verket i denna rapport betecknar förvaltningsjakt efter framförallt varg skulle kunna leda till en större acceptans för arten och den nationella rovdjursförvaltningen. Förvaltningsjakt är möjlig, men det är viktigt att göra nödvändiga prioriteringar och överväganden för att tillgodose behovet av skyddsjakt. Det behövs årligen göras analyser över vargstammens status och tillväxt. Till detta behöver det utredas vilket utrymme det finns för skyddsjakt och förvaltningsjakt med utgångspunkten att jakten inte får äventyra stammens tillväxt. Effekterna ur genetisk synvinkel behöver också analyseras samt att genetiskt viktiga vargindivider måste undantas jakt. Det är viktigt att utvärdera effekterna av en eventuell förvaltningsjakt ur såväl biologisk som samhällsvetenskaplig synvinkel.

Naturvårdsverket gör bedömningen att förvaltningsjakt efter järv på ett negativt sätt skulle påverka möjligheten att bevilja skyddsjakt i de områden där arten medför stora problem för renskötseln. Det finns en risk att förvaltningsjakt efter järv riskerar att i högre utsträckning beskatta järvförekomst i de, av människan mer tätbefolkade, östliga utkanterna av artens utbredningsområde än i de centrala delarna, som ofta utgörs av avlägsna och väglösa fjällområden. Naturvårdsverket anser att en sådan beskattning kan motverka målsättningen om att järven ska sprida sig jämnare

i sitt naturliga utbredningsområde. Vidare ser verket inga tydliga fördelar i form av en ökad acceptans eller liknande med att införa förvaltningsjakt på arten. Istället menar Naturvårdsverket att det för denna art är viktigare att skydds jakt kan genomföras snabbt och effektivt och med hjälp av länsstyrelserna där så bedöms nödvändigt.

Naturvårdsverket anser att det finns fördelar med förvaltningsjakt efter varg. Bevarandebiologiska skäl och det faktum att förvaltningsjakt minskar utrymmet för skydds jakt talar emot. Å andra sidan bör begränsad förvaltningsjakt kunna medges om det genom en ökad acceptans för vargen och rovdjursförvaltningen bedöms kunna leda till en minskad illegal jakt.

Gällande regelverk

Naturvårdsverkets överväganden

Naturvårdsverket anser att art- och habitatdirektivet och dagens svenska lagstiftning medger begränsad och strängt kontrollerad förvaltningsjakt efter varg och järv. Sådan jakt kan inte tillåtas om stammen inte ökar när den inte har gynnsam bevarandestatus. Om den aktuella arten bedöms ha gynnsam bevarandestatus, men minskar i antal förutsätter jakt att en analys av jaktens konsekvenser skulle visa att den inte äventyrar artens bevarandestatus.

Undantagsbestämmelserna i art- och habitatdirektivets artikel 16 medger enbart avvikelser från arternas strikta skydd om avvikelserna, dvs. i detta fall jakt, inte försvårar *upprätthållandet* av gynnsam bevarandestatus. Det kan tyckas att denna formulering skulle omöjliggöra jakt på arter som inte redan har en gynnsam bevarandestatus, men EG-domstolen har i den ovan refererade domen angående den finska statens beslut om jakt efter varg accepterat jakt efter arten med hänvisning till att arten inte minskat i antal under de år jakten bedrevs.

Naturvårdsverket redovisar i en separat rapport regeringsuppdraget att föreslå åtgärder som kan stärka vargstammens genetiska status (dnr 429-8585-08). Eftersom den skandinaviska vargpopulationens inavelsgrad i hög utsträckning påverkar dess bevarandestatus kommer denna status rimligen försämrats om antalet vargar är konstant samtidigt som inavelsgraden ökar på grund av för lite invandring från den finsk-ryska populationen. Situationen för den skandinaviska vargpopulationen skiljer sig således från den finska. Detta torde innebära att förvaltningsjakt som leder till en konstant eller stabiliserad vargstam inte kan anses vara förenlig med art- och habitatdirektivet. En förutsättning för en förvaltningsjakt under dessa premisser torde vara en tillväxt i vargstammen, en nivå på jakten som inte äventyrar tillväxt samt att åtgärdsprogrammet/förvaltningsplanen för varg redovisar kort och långsiktiga åtgärder som syftar till att vargstammen når gynnsam bevarandestatus.

Relevant benämning på stora årliga jaktbeslut

Naturvårdsverket menar att det saknas en bra benämning på den jakt som idag bedrivs efter björn och lodjur med stöd av 6 eller 24 §§ jaktförordningen. Den jakt som bedrivs med stöd av 6 § saknar en allmänt vedertagen beteckning medan 24 § benämns skyddsjakt. Det finns således inte någon samlande term för de årliga stora besluten om jakt och skyddsjakt på björn och lodjur. I samband med denna rapport till regeringen använder Naturvårdsverket begreppet förvaltningsjakt som samlande beteckning på den årliga jakten efter björn och lodjur, samt i framtiden eventuellt

även efter varg och järv. Verket föreslår i regeringsuppdraget för att redovisa en modell för ett utökat regionalt ansvar för rovdjuren m.m. (dnr 411-7029-08), som redovisas den 18 februari 2009, att detta begrepp införs i jaktförordningen.

Art- och habitatdirektivet

Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter (art- och habitatdirektivet) har enligt artikel 2 till syfte att bidra till att säkerställa den biologiska mångfalden genom att bevara livsmiljöer och vilda djur och växter. Åtgärder som vidtas enligt direktivet ska syfta till att bibehålla eller återställa en gynnsam bevarandestatus. Åtgärderna ska ta hänsyn till ekonomiska sociala och kulturella behov och till regionala och lokala särdrag.

Begreppet ”gynnsam bevarandestatus” är centralt i art- och habitatdirektivet. Bedömningar av om undantag från artskyddet kan göras utgår från hur åtgärden påverkar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus hos de skyddade arterna. De arter som är listade i bilagor till direktivet ska uppnå och bibehålla gynnsam bevarandestatus. Man skiljer mellan de arter som finns upptagna i bilaga 4 och som kräver strikt skydd enligt artiklarna 12 och 13 och de arter som finns upptagna i bilaga 5 och där kontroll och utnyttjande regleras i artiklarna 14 och 15.

Björn, varg och lodjur finns upptagna i bilaga 4 och kräver därmed särskilt skydd. Ytterligare 50 svenska djurarter finns i bilaga 4 till direktivet. Enligt artikel 12 gäller förbud mot att avsiktligt fånga eller döda, störa, förstöra eller samla in ägg samt att skada eller förstöra parningsplatser eller rastplatser.

En arts bevarandestatus definieras som summan av de faktorer som påverkar den berörda arten och som på lång sikt kan påverka den naturliga utbredningen och mängden hos dessa populationer inom medlemsstaternas europeiska territorium. Bevarandestatusen anses ”gynnsam” när den berörda artens populationsutveckling visar att arten på lång sikt kommer att förbli en livskraftig del av dess livsmiljö, artens naturliga utbredningsområde varken minskar eller sannolikt kommer att minska inom en överskådlig framtid och det finns, och sannolikt kommer att fortsätta att finnas, en tillräckligt stor livsmiljö för att artens populationer ska bibehållas på lång sikt.³ För att uttrycka det enkelt kan gynnsam bevarandestatus beskrivas som en situation när en art har det tillräckligt bra vad gäller antal och kvalitet och även har goda förutsättningar att fortsätta att ha det bra i framtiden.⁴

---

³ Artikel 1 i)

⁴ Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/43/EEC, Final version February 2007 (“Guidance document”) s. 9

När man utvärderar en arts bevarandestatus används s.k. ”gynnsamma referensvärden” – hur stort område arten behöver för att kunna breda ut sig och hur stor populationen behöver vara för långsiktig fortlevnad. Art- och habitatdirektivet syftar till mer än att hindra att en art dör ut. Populationen ska minst vara lika stor som när direktivet trädde i kraft.

Det finns undantagsmöjligheter från skyddet i art- och habitatdirektivet även för strikt skyddade arter. Det är tillåtet att fälla djur om samtliga följande tre förutsättningar är uppfyllda:

- a. minst ett skäl till undantag i artikel 16.1 (a)-(e) föreligger,
- b. upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus hos bestånden av de berörda arterna i deras naturliga utbredningsområde försvåras inte, och
- c. andra lämpliga lösningar saknas.

Skrivningarna i artikel 2 om att hänsyn ska tas även till ekonomiska, sociala och kulturella behov och till regionala och lokala särdrag innebär inte något självständigt undantag från krav som följer av direktivet men bestämmelsen har betydelse när andra artiklar i direktivet tolkas.⁵

Naturvårdsverket väljer att inte i detalj redogöra för samtliga skäl för undantag som anges i artikel 16.1 i art- och habitatdirektivet utan hänvisar till Europeiska kommissionens riktlinjer (Guidance document). Det är slutligen EG-domstolen som uttolkar EG-rätten men i avsaknad av rättsfall som belyser olika frågor är kommissionens bedömningar av intresse. Verket går dock närmare in på artikel 16.1 (e), som är grunden för den s.k. ”förvaltningsjakten”.

16.1 (e)

Ett av skälen till undantag i artikel 16.1 (e) är ”[f]ör att under strängt kontrollerade förhållanden selektivt och i begränsad omfattning tillåta insamling och förvaring av vissa exemplar av de arter som finns förtecknade i bilaga 4 i en begränsad mängd som fastställs av de behöriga nationella myndigheterna”.

Med ”*vissa exemplar*”⁶ avses inte någon absolut norm utan begreppet måste jämföras med populationens storlek och har en direkt koppling till artens bevarandestatus. Det är därför nödvändigt att bestämma en tröskel eller mängd som reglerar när undantag kan beviljas. Denna tröskel eller mängd måste bestämmas utifrån syftet med direktivet och behovet av att det finns ett system med strikt skydd för de aktuella arterna. I Mål C-252/85 (fågeldirektivet) ansåg EG-domstolen att kriteriet ”litet antal” inte var absolut utan syftar på bibehållande av artens population och på reproduktionen.⁷ Undantag ska inte medges där det finns en risk för att undantaget skulle kunna ha en betydande negativ effekt på populationen i kvantitativ eller

---

⁵ Guidance document I.2.1 (13)

⁶ Den engelska versionen anger ”certain specimens”

⁷ Guidance document III.2.1 (e) (27)

kvalitativ mening. Om det tydligt kan visas att ett undantag gynnar en arts eller populations bevarandestatus finns det inget hinder mot att bevilja ett sådant. Kommissionen menar att en riktig plan för artens bevarande är det bästa sättet att visa att detta krav uppfylls.⁸

Formuleringen ”*under strängt kontrollerade förhållanden selektivt och i begränsad omfattning*” visar lagstiftarens avsikt att ha betydande begränsningar av möjligheten att medge undantag. Varje användning av detta undantag måste gälla klara bemyndiganden som kan hänföras till vissa individer eller grupper av individer, platser, tider och antal. ”Selektivt” innebär att åtgärden måste vara högst specifik till sin effekt och ha en art (eller grupp av nära besläktade arter) som mål. Det är lämpligt att ha en förvaltningsplan eller bevarandeplan för att genomföra detta undantag. Sådana planer har som mål ett långsiktigt bevarande av arten. Man kan i planen hantera undantag som en del i regleringen av artens population utan att det påverkar gynnsam bevarandestatus. Ett exempel är Lettlands förvaltningsplan för lodjur.⁹ Kommissionen har i brev till den lettiska regeringen år 2002 förklarat att den nationella planen bedöms vara förenlig med art- och habitatdirektivets artikel 16.1 (e) mot bakgrund av den befintliga populationen, det långsiktiga målet att bibehålla den befintliga populationsstorleken som den anges i förvaltningsplanen samt de förutsedda åtgärderna för viltförvaltningen i handlingsprogram. Det bör noteras att den lettiska lodjursstammen bedömdes ha gynnsam bevarandestatus.

Motiverade yttranden

Naturvårdsverkets beslut om jakt efter stora rovdjur har vid några tillfällen anmälts till Europeiska kommissionen, som år 2001 skickade ett s.k. motiverat yttrande till Sverige. Kommissionen menade att Naturvårdsverkets beslut om skyddsjakt efter lodjur utanför renskötselområdet för 1999-2001 stred mot art- och habitatdirektivets bestämmelser. Sverige höll några år därefter en restriktiv inställning till skyddsjaksbeslut på lodjur. Åtgärder genomfördes som innebar en uppstramning av inventeringarna, forskningsprojekt avseende lodjur inleddes och jaktregistret utvecklades. När begränsad lodjursjakt beviljades vintern 2005/2006 tilläts den med stöd av 6 § jaktförordningen (motsvarande artikel 16.1 (e) i direktivet).

Guidelines for Population Level Management Plans for Large Carnivores

Art- och habitatdirektivet anger inte uttryckligen att gynnsam bevarandestatus ska uppnås på populationsnivå. Rapporteringen enligt direktivet förutsätter att gynnsam bevarandestatus utvärderas för varje medlemsland vilket gör att det är förhållandena inom landets gränser som är väsentliga.

---

⁸ Guidance document III.2.1 (e) (28) och (29)

⁹ Guidance document III.2.1 (e) (31)-(33)

I rapporten Guidelines for Population Level Management Plans for Large Carnivores¹⁰ ("Guidelines for Large Carnivores") anges att Europeiska kommissionen i underlaget för anbud att ta fram rapporten angett att det kan vara en lösning att ha en gränsöverskridande förvaltning av de stora rovdjuren för att upprätthålla långsiktigt livsdugliga populationer. Det är även viktigt för att sätta bevarandet av stora rovdjur i ett bredare sammanhang av bevarande av biodiversitet. I kommissionens Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/42/EEC anges i en fotnot¹¹ att vad gäller arter med gränsöverskridande populationer eller arter som rör sig över EU:s gränser ska det naturliga utbredningsområdet beaktas när så är möjligt. Vidare sägs att "the killing of individuals of a wide-ranging large carnivore will need to be evaluated at population level (transboundary when applicable)".

Guidelines for Large Carnivores innebär riktlinjer för hur populationsbaserad förvaltning av rovdjur ska bedrivas och hur bevarandestatusen för sådana populationer ska bedömas. Vidare innehåller riktlinjerna i bilageform ett antal rekommendationer kring kontroversiella delar av rovdjursförvaltningen, bland annat jakt, förflyttning, utsättning av uppfödda djur och beståndsövervakning.

Riktlinjerna föreslår en uppsättning av åtta kriterier som samtliga ska vara uppfyllda för att en population av en rovdjursart ska anses ha gynnsam bevarandestatus. En konsekvens av riktlinjerna skulle vara att en rovdjursart som förekommer i en population över två länder och som vid en bedömning av bevarandestatusen i de enskilda länderna inte har gynnsam bevarandestatus kan komma att uppnå gynnsam bevarandestatus baserad på en bedömning av hela den gränsöverskridande populationen. Riktlinjerna konstaterar dock att den föreslagna metoden att bedöma bevarandestatus förutsätter ett klargörande från EG-kommissionen:

"A certain legal clarification is, however, required from the European Commission concerning the proposed practice of attaching favourable conservation status assessment to the population level, which in some cases may free member states from the obligation to achieve it on their own."

Gynnsam bevarandestatus

En förutsättning för att medge undantag är – förutom att det inte finns någon annan lämplig lösning – att det "inte försvårar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus hos bestånden av de berörda arterna i deras naturliga utbredningsområde". Rapporteringen av artens övergripande bevarandestatus bör i enlighet med rapporteringskraven ske på biogeografisk nivå i varje medlemsstat. När det gäller inverkan av ett specifikt undantag bör bedömningen göras på en lägre nivå (t.ex. plats eller lokal population). Ju mindre gynnsam bevarandestatus och utveckling,

---

¹⁰ Guidelines for Population Level Management Plans for Large Carnivores, slutversion 1 juli 2008

¹¹ Fotnot 114 s. 61

desto mindre är sannolikheten att undantag kan beviljas utom i mer exceptionella fall. Resultatet av undantaget ska vara neutralt eller positivt för arten. Skadliga effekter bör inte uppstå.¹²

Kommissionen ./ Finland – Mål C-342/05

Målet gällde den finländska jakten på varg utanför renskötselområdet. EG-domstolen kom i sitt avgörande av den 14 juni 2007 fram till att det inte stred mot art- och habitatdirektivets artikel 16 att tillåta viss jakt trots att arten inte hade uppnått gynnsam bevarandestatus. Europeiska kommissionen hade yrkat att domstolen skulle fastställa att Finland hade brutit mot artiklarna 12.1 och 16.1 i art- och habitatdirektivet genom att tillåta jakt på varg med åsidosättande av regleringen om undantag i artikel 16.1. Kommissionen påpekade att den finska vargstammen inte kunde anses ha gynnsam bevarandestatus, att andra lösningar än jakt var möjliga och att jaktlicenser utfärdades i Finland utan att det fanns ett samband med de individer som orsakade allvarlig skada.

I Finland måste jakt på varg godkännas av det behöriga jaktvårdsdistriktet i varje enskilt fall. Regionala jaktkvoter, det vill säga det maximala antalet vargar som fick skjutas i varje distrikt under jaktsäsongen, fastställdes av jord- och skogsbruksministeriet på sådana nivåer att vargpopulationen i respektive distrikt inte hotades. All dödlighet, även på grund av trafik och mänskliga aktiviteter, vägdes in. Jaktvårdsdistrikten fick tillåta jakt endast om villkoren enligt artikel 16.1 i art- och habitatdirektivet var uppfyllda. När en regional jaktkvot hade tömts fick den endast överskridas om förutsättningarna i artikel 16.1 var uppfyllda och detta hade godkänts i särskild ordning av en minister.

Sammanfattningsvis följer av domen att:

1. Eftersom artikel 16.1 ska tolkas restriktivt och eftersom den myndighet som fattat beslutet om undantag har bevisbördan för att nödvändiga förutsättningar föreligger för beslutet ska medlemsstaterna säkerställa att varje åtgärd som påverkar skyddade arter endast tillåts genom *beslut som är noggrant och tillräckligt motiverade och som hänvisar till de skäl, villkor och krav som anges i artikel 16.1 i art- och habitatdirektivet*.
2. Även om det enligt artikel 16.1 krävs att det redan föreligger gynnsam bevarandestatus hos de aktuella arterna i deras naturliga utbredningsområde är det *ändå möjligt att bevilja undantag enligt artikeln i särskilda fall när det vederbörligen har konstaterats att det inte kan förvärra den ogynnsamma bevarandestatusen hos de aktuella populationerna eller förhindra återställandet av en gynnsam bevarandestatus*. Det ska kunna uteslutas att dödandet av ett begränsat antal individer påverkar det eftersträvade syftet i artikel 16.1 att upprätthålla gynnsam bevarandestatus hos arten i dess na-

---

¹² Guidance document III.2.3 a) och b)

turliga utbredningsområde. Ett sådant undantag skulle då sakna effekt för den berörda arten.

3. Även om de tillämpliga nationella bestämmelserna uppfyller EG-rättens krav kan ett *fördragsbrott föreligga om förvaltningspraxis av tillräckligt varaktig och allmän karaktär strider mot gemenskapsrätten.*
4. En medlemsstat har åsidosatt sina skyldigheter enligt artiklarna 12.1 och 16.1 b i art- och habitatdirektivet om den tillåter skyddsjakt på varg utan att det visas att denna skyddsjakt hindrar sådana allvarliga skador som avses i artikel 16.1 b.

6 § jaktförordningen

6 § jaktförordningen (1987:905) reglerar möjligheten till begränsad förvaltningsjakt med stöd av art- och habitatdirektivets artikel 16.1.e och har följande lydelse:

”För områden där det finns fasta stammar av björn, varg, järv eller lo, får Naturvårdsverket efter samråd med länsstyrelsen genom föreskrifter eller beslut i det enskilda fallet ge tillstånd till jakt efter vissa exemplar av sådana djur och i ett begränsat antal.

En förutsättning för att jakt enligt första stycket skall kunna tillåtas är att det inte finns någon annan lämplig lösning och att jakten inte försvårar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus hos artens bestånd i dess naturliga utbredningsområde. Jakten måste dessutom vara lämplig med hänsyn till stammarnas storlek och sammansättning samt ske selektivt och under strängt kontrollerade förhållanden. Förordning (2001:451).”

Den enda jakt som Naturvårdsverket sedan år 2006 beslutat med stöd av 6 § jaktförordningen är förvaltningsjakt efter lodjur utanför renskötselområdet.

Det bör påpekas att 6 § har en mer restriktiv lydelse i omfattningen av den jakt som får bedrivas än motsvarande lydelse i direktivet. Paragrafen medger enbart jakt efter ett ”begränsat antal” medan motsvarande undantagsbestämmelser i direktivet medger jakt i ”begränsad omfattning”. Naturvårdsverket har bedömt att nuvarande lydelse av 6 § inte medger jakt efter ett sådant antal som vid den årliga björnjakten, vilken beslutas med stöd av 24 § jaktförordningen. Naturvårdsverket förslår i regeringsuppdraget för att redovisa en modell för ett utökat regionalt ansvar för rovdjuret m.m. (dnr 411-7029-08) att förvaltningsjakt kan ske i ”begränsad omfattning” och gör bedömningen att senare års beslut om årlig jakt efter björn och lodjur skulle rymmas inom denna formulering.

Propositionen Sammanhållen rovdjurspolitik

Riksdagen antog gällande rovdjurspolitik den 29 mars 2001. I propositionen Sammanhållen rovdjurspolitik (prop. 2000/01:57, bet. 2000/01: MJU9, rskr 2000/01:174) presenterar regeringen en rovdjurspolitik som skall säkerställa att varg, björn, järv, lo och kungsörn långsiktigt ska finnas kvar i den svenska faunan. Propositionen föregicks av Rovdjursutredningen som arbetade under 1998-1999 och presenterade ett delbetänkande i maj 1999 Skydds jakt på varg (SOU 1999:50) och slutbetänkandet i januari 2000 Sammanhållen rovdjurspolitik (SOU 1999:146).

Vid riksdagens behandling av propositionen rådde stor enighet om rovdjurspolitiken som helhet, med undantag för antalet vargar och paragraf 28.

Varg

För varg angavs följande i propositionen:

”Etappmålet för vargstammen i Sverige skall vara 20 föryngringar per år, vilket motsvarar totalt ca 200 individer. Då detta etappmål uppnåtts skall en grundlig utvärdering av vargförekomstens effekter genomföras. Därefter beslutas om ett eventuellt nytt etappmål eller en miniminivå. Målet för vargstammens utbredning skall vara att stammen på naturlig väg sprider sig över landet, men att dess förekomst i renkötselområdet i huvudsak begränsas till de områden utanför renkötselns åretruntmarker där den gör minst skada. Det långsiktiga målet är att vargstammen skall växa till en nivå som säkerställer att den långsiktigt finns kvar i den svenska faunan.”

Järv

För järv angavs följande i propositionen:

”Etappmålet för järvstammen i Sverige skall vara 90 föryngringar per år, vilket motsvarar ett totalt antal av ca 400 individer. Målet för järvstammens utbredning är att den sprider sig jämnare inom sitt naturliga utbredningsområde.”

90 föryngringar motsvarar enligt dagens kunskap ett totalt antal av cirka 575 individer.

Nationella etappmål

När det gäller de nationella etappmålen anges följande i regeringens proposition:

”För varg och järv bör etappmål slås fast. Med etappmål avses delmål för stammarnas tillväxt mot en nivå där artens fortsatta existens i Sverige kan anses långsiktigt säkrad. När etappmålet uppnåtts bör en förnyad bedömning göras om mål

för arten. Innan etappmålet uppnåtts bör endast skydds jakt tillåtas och då i begränsad omfattning.”

I regeringens överväganden framförs bland annat följande:

”Så länge stammen av en art inte nått etappmålet bör endast skydds jakt tillåtas och då i begränsad omfattning. Skydds jakt i syfte att lokalt begränsa antalet djur bör endast tillåtas om stammen i landet som helhet visar en entydigt positiv utveckling. När det gäller skydds jakt på enskilda individer som orsakar allvarliga skador eller olägenheter kan givetvis andra bedömningar göras.”

Naturvårdsverket gör bedömningen att den refererade skrivningen angående etappmålen i propositionen innebär att mer skydds jakt kan medges om etappmålet är uppnått än om artens antal ligger under etappmålet. Propositionen medger även annan jakt än skydds jakt om etappmålet uppnåtts, medan det framgår tydligt att sådan jakt inte kan tillåtas om stammen ligger under etappmålet.

Utformning av eventuell förvaltningsjakt efter varg och järv

Övergripande

Naturvårdsverket ser inga större praktiska problem med att utforma ett regelverk för en eventuell förvaltningsjakt efter varg eller järv. Då sådan jakt inte bedrivits i Sverige sedan lång tid är det dock ett antal aspekter av eventuell framtida förvaltningsjakt som kräver vidare utredning.

Naturvårdsverket föreslår i regeringsuppdraget om en modell för ett utökat regionalt ansvar för rovdjuren m.m. (dnr 411-7029-08) ett antal förändringar i jaktlagen (1987:259) och jaktförordningen (1987:905) som bedöms underlätta förvaltningsjakt efter björn och lodjur, men även för eventuell sådan jakt efter varg och järv. Dessa förslag till förändringar innebär bland annat att:

- Om björn, varg, järv eller lodjur har skadats vid jakt på ett jaktområde och tar sig in på ett annat jaktområde ska jägaren se till att jakträttshavaren eller markägaren snarast underrättas (28 § jaktlagen).
- Om björn, varg, järv eller lodjur fällts eller påskjutits ska detta utan dröjsmål rapporteras till polisen (5c, 5d §§ jaktförordningen).
- Vid jakt efter björn, *varg, järv* och lodjur ska särskilt tränad spårhund finnas på platsen inom högst två timmar (17 § jaktförordningen).
- Naturvårdsverket får i föreskrifter meddela villkor för förvaltningsjakt efter björn, varg, järv och lodjur (24 § jaktförordningen).
- Den som avser att bedriva förvaltningsjakt efter björn, varg, järv eller lodjur ska särskilt registrera sig i jaktkortsregistret (49 § jaktförordningen).

Om de ovan angivna förändringarna genomförs är det regelverk som krävs för förvaltningsjakt efter varg och järv till stora delar på plats. Dock kan vissa kompletteringar av främst föreskrifter behövas.

Jakttider

Varg

De norska jakttiderna för varg är 1 oktober till 31 mars i merparten av landet medan jakttiderna är begränsade till 1 januari till 15 februari i vargförvaltningsområdet i sydöstra Norge. Motsvarande jakttider i Finland är 1 oktober till 31 mars i renskötselområdet och 1 november till 31 mars utanför renskötselområdet.

Naturvårdsverket konstaterar att förvaltningsjakt efter varg i Sveriges närmaste grannländer som längst bedrivs från 1 oktober till 31 mars.

Vargens brunst inträffar under februari och mars och störning under bland annat parningstid är förbjudet enligt art- och habitatdirektivet. Av detta skäl anser Naturvårdsverket att eventuell förvaltningsjakt efter varg bör bedrivas innan februari-mars för att undvika störningar under brunsten eller risk för att alfahanen i ett etablerat par fälls vid jakt efter det att parning skett, vilket skulle kunna medföra att alfahonan tvingas föda upp sin valpkull ensam. Naturvårdsverket anser att jakt inte bör inledas förrän vid en tidpunkt då årsungar bedöms klara sig utan sina föräldradjur. En möjlig jaktperiod skulle kunna vara den 1 december till den 31 januari. Naturvårdsverket anser att denna fråga behöver utredas ytterligare.

Järv

Jakttiden för järv i Norge är 10 september till 15 februari. Ingen jakt efter järv bedrivs i Finland.

Enligt uppgifter från det svenska järvforskningsprojektet har den tidigaste förnyringen av en sändarjärv inom projektet skett under första veckan i februari.¹³ Störning under bland annat uppfödningstid är förbjudet enligt art- och habitatdirektivet. Därför anser Naturvårdsverket att förvaltningsjakt efter järv bör sluta senast den 15 januari. Naturvårdsverket anser att jakt inte kan inledas förrän vid en tidpunkt då årsungar bedöms klara sig utan moderdjuret. Ett möjligt startdatum för förvaltningsjakt efter järv skulle kunna vara den 1 november. Naturvårdsverket anser att denna fråga behöver utredas ytterligare.

Jaktområde

Vargens utsatta genetiska situation ställer särskilda krav på utformningen av jaktområdet vid förvaltningsjakt efter varg. En rimlig hänsyn som bör kunna tas är att undanta områden med genetiskt särskilt värdefulla individer från förvaltningsjakt. Naturvårdsverket anser att det krävs ytterligare utredning för att bedöma om ett sådant skydd endast bör omfatta invandrade vargar av östligt ursprung eller om det också bör gälla dessa invandrade vargars avkomma.

Åteljakt

Åteljakt efter såväl varg som järv förekommer och att jaktformen är vanligt förekommande vid förvaltningsjakt efter järv i Norge.

---

¹³ Jens Persson, muntligen.

Användning av åtel vid jakt är en relativt komplex fråga som bland annat berör frågor kring risk för att vänja djuren vid mänsklig närvaro, s.k. habituering och andra arters nyttjande av åteln. Av detta skäl anser Naturvårdsverket att åteljakt vid förvaltningsjakt efter varg och järv kräver ytterligare utredningsarbete.

Fällfångst

Fällfångst förekommer som jaktform vid den norska förvaltningsjakten efter järv. Det saknas i Sverige typgodkända fällor för jakt efter varg eller järv. Vidare saknas erfarenhet från fällfångst av dessa arter i Sverige.

Naturvårdsverket har möjligheten att i det enskilda fallet medge tillstånd för användning av fällor. Verket menar att fällfångst av varg eller järv bör utredas närmare innan det kan tillåtas vid eventuell framtida förvaltningsjakt.

Stängt kontrollerade förhållanden

Art- och habitatdirektivet föreskriver att förvaltningsjakt sker under strängt kontrollerade former. Naturvårdsverket anser att detta krav medför att:

- Jägare som ska delta i förvaltningsjakt efter varg eller järv måste registrera sig på samma sätt som dagens lodjursjägare.
- Jakten måste utformas på ett sätt som minimerar risken för att genetiskt värdefulla vargindivider fås.
- Skyttens provtagning av fällda djur säkerställer att relevant kunskap om djuren kommer förvaltningen till del.
- Besiktning av fällda djur måste utformas på ett sätt som säkerställer att djuren fås i enlighet med regelverket.
- Tillsyn under förvaltningsjakten ska utformas på ett sätt som säkerställer att villkoren för jakten följs.

Konsekvensanalys

Kostnader

Naturvårdsverket har gjort en översiktlig analys av de direkta kostnaderna för ett förvaltningsjakt efter varg och järv.

Initiala kostnader

Naturvårdsverket gör bedömningen att ett införande av förvaltningsjakt efter de aktuella arterna skulle medföra relativt omfattande initialt utredningsarbete för främst Naturvårdsverket. Verket redogör i det kommande kapitlet mer ingående för utredningsbehovet. Detta utredningsbehov uppskattas till 0,5 årsarbete sammanlagt för bägge arter, motsvarande en kostnad på 350 000 kronor.

Löpande kostnader

Naturvårdsverket gör bedömningen att en förvaltningsjakt efter de aktuella arterna skulle ha en mycket mer begränsad omfattning än exempelvis förvaltningsjakten efter björn. Naturvårdsverket uppskattar att ett införande av förvaltningsjakt efter varg sammanlagt skulle innebära ett årsarbete, motsvarande en kostnad på 700 000 kronor, i merarbete fördelat på huvudsakligen följande myndigheter:

- Naturvårdsverket (beslut och uppföljning) – två månader
- Länsstyrelsen (administration inklusive information, besiktning och tillsyn) – sex månader
- Polisen (mottagning av rapporter om fällda djur samt tillsyn) - två månad årsarbete
- Statens Veterinärmedicinska Anstalt (provanalys) – två månad

För järv uppskattar Naturvårdsverket att motsvarande kostnader skulle uppgå till cirka ett halvt årsarbete, motsvarande en kostnad på 350 000 kronor.

Sammanfattning

Naturvårdsverket uppskattar att ett införande av en begränsad och strängt kontrollerad förvaltningsjakt efter varg och järv skulle innebära permanenta kostnadsökningar på cirka 1 miljon kronor per år. Cirka hälften av kostnadsökningen bedöms vara ökade kostnader för länsstyrelsernas arbete med administration, besiktning och tillsyn av jakten. Dessutom tillkommer kostnader av engångskaraktär som beräknas uppgå till sammanlagt 350 000 kronor.

Behov av ytterligare utredningsarbete

Naturvårdsverket har översiktligt analyserat behov av ytterligare utredningsarbete som kan uppstå i samband med ett införande av förvaltningsjakt efter varg och järv. Följande utredningsbehov har identifierats:

- Analys av nödvändig provtagning vid förvaltningsjakt.
- Modellering av vargens populationsutveckling med olika former av adaptiv förvaltning, dvs. att beskattningens omfattning anpassas till populationens demografiska och genetiska utveckling,
- Forskning kring hållbara beskattningsnivåer och beskattningsstrategier vid skydds- och förvaltningsjakt efter varg och järv.

En kritik som framförts mot den skyddsjakt efter varg som bedrivits i Mellansverige de senaste åren är att jägarna förväntats genomföra jakten utan ersättning och att det fällda djuret trots detta tillfaller staten. Även om förvaltningsjakt efter varg och järv inte införs anser Naturvårdsverket att det vore önskvärt att utreda möjligheterna att förändra dagens regelverk vad gäller statens vilt.

Referenser

Offentligt tryck

Rovdjuren och deras förvaltning. Betänkande av Utredningen om de stora rovdjuren. SOU 2007:89.

Sammanhållen rovdjurspolitik. Slutbetänkande av rovdjursutredningen, SOU 1999:146.

Prop: 2000/01:57, Sammanhållen rovdjurspolitik

Övriga referenser

Förvaltningsplan för vargstammen i Finland. 2005. Jord- och skogsbruksministeriet, Finland.

Förvaltningsplan för Finlands lodjursstam. 2007. Jord- och skogsbruksministeriet, Finland.

Guidelines for Population Level Management Plans for Large Carnivores. 2008. Large Carnivore Initiative for Europe. Final version 1st July 2008.

Jakt på jerv i Norge. 2006. Norges Jeger - og Fiskerforbund och NINA.

Jakt på ulv i Norge. 2005. Norges Jeger - og Fiskerforbund och NINA.

Persson, J och Sand, H. 1998. Vargen – viltet, ekologin och människan.